

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ДИСКУРС В АКсіОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

Ластовецька-Соланська З. М., Соланський С. С.

ВСТУП

Актуалізація ціннісного дискурсу в науці на сучасному етапі детермінується потребою пізнання та осмислення нової соціокультурної реальності. Аксіологічна проблематика знаходиться у фокусі уваги різних галузей знань: соціології, культурології, філософії, психології, естетики тощо. Теоретико-методологічні основи аксіологічних категорій були закладені ще у працях класиків соціологічної думки: Ф. Знанецького, У. Томаса, К. Клакхона, Т. Парсонса, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Ф. Адлера, Р. Інглехарта, М. Рокіча, Ш. Шварца та ін.

У культурології, соціології та інших гуманітарних науках проблеми запитів і потреб тісно пов'язуються з філософською категорією цінності. Питання їх творення, збереження, поширення, сприйняття та використання належать до актуальних у аксіологічному вимірі. У кожній з галузей знань вони визначаються по-різному, не отримуючи універсальності в усіх аспектах.

Аксіологічна проблематика належить до актуальних питань психології. Кожний індивід формує власну неповторну систему цінностей, важливу з його життєвої позиції і відповідну його психогамі. Психологи констатують, що протягом життя перманентно відбувається переоцінка та трансформація ціннісних уявлень. Особливо, у сучасну добу, яка характеризується стрімким глобалізаційним розвитком, який інколи приводить до кардинальної зміни системи ціннісних орієнтацій.

У філософії проблема вартісних детермінант займала вагоме місце у ціннісному дискурсі О. Шпенглера, Х. Ортеги-і-Гассета, К. Ясперса, особливо актуалізувалась у апологетів екзистенціалізму: М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра, А. Камю та ін.

Сутність ціннісних феноменів, аналіз їхніх динамічних характеристик знаходимо в розвідках В. О. Василенка, А. Г. Асмолова, О. Г. Дробницького, А. Г. Здравомислова, Т. А. Кулієва, Д. А. Кікнадзе, Н. З. Чавчавадзе, І. М. Попова, С. С. Вишневського, В. П. Тугарінова, В. А. Ядова, А. М. Гендіна, В. С. Бакірова, Н. Ланіна, Н. Наумової, також у працях А. О. Ручки, Є. І. Головахи, В. В. Танчер, А. М. Маковецького, Н. Й. Черниш та ін.

Категорії цінностей, потреб та інтересів у радянській науці часто розглядалися на вульгарно-соціологічних засадах, крізь призму системи тоталітарно-комуністичного виховання, у зв'язку з актуальними проблемами історичного матеріалізму, завданнями соціалістичного будівництва, прискорення науково-технічного і соціального прогресу. Зокрема, таке одновимірне, і вкрай звужене трактування знаходимо у праці А. Г. Здравомислова «Потребности. Интересы. Ценности»¹.

Специфіці цінностей в економічній, правовій, політичній, екологічній галузях, механізмам їх інтеріоризації присвячені дослідження В. В. Гречаного, С. Ф. Анісімова, В. С. Крисаченка, Д. В. Пивоварова, Є. В. Золотухіна-Аболіна, О. Ф. Лосєва, А. Д. Урсула, М. І. Михальченка та ін.

Аксіологічний ракурс творчого процесу представлений розвідками Н. Южаніна, В. А. Роменця, В. О. Моляка, Я. О. Пономарьова, В. М. Дружиніна, В. Є. Чудновського, Т. Чередниченко, Л. Столовича, Ю. Перова та ін. Деякі аспекти окресленої проблематики частково потрапили у площину музикознавчих студій польських вчених З. Лісси, Р. Інгардена, Б. Поця і т. д.

1. Виникнення передумов проблеми та її формулювання

Кожна культурно-історична реальність передбачає створення індивідом² певних оціночних суджень. Варто зосередити увагу на розгляді стрижневих теоретичних позицій та теоретико-методологічних аспектів пропонованого питання.

Відправною точкою для формування структури потреб і запитів виступає цінність, причому, прийнято визнавати принципи її свободи та нейтралітету. Український соціолог Н. Победа зазначає, що проблема цінностей актуалізувалась у періоди знецінення культурних традицій і зміни форм правління. Свого часу криза афінської демократії змусила Сократа вперше поставити запитання: «Що є благо?», і від того часу людство постійно задумується над сенсом і вартістю свого існування³. З того часу активізувались пошуки еталонних ціннісних детермінант, які завдяки універсальності могли б бути взірцевим критерієм для інших. Беручи до уваги перманентні соціокультурні, історично-політичні та цивілізаційні зрушення, ці пошуки тривають і досі.

---

¹ Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. М. : Политиздат, 1986. 221 с.

² Термін «індивід» вживається для позначення людини, як представника людського роду, «суб'єкт» – для окреслення індивіда, який цілеспрямовано та свідомо виконує певну діяльність, пізнаючи та змінюючи навколишній світ, а «особистість» – для характеристики члена суспільства, реалізованого в процесі самоактуалізації.

³ Победа Н. А. Социология культуры. Одесса : Астропринт, 1997. С. 66.

Теорія цінності (вартості) має свої стани розвитку. Спочатку цінності розуміли як потреби людини, які втілюють її біологічні і психологічні особливості (А. Мейнога, Р. Перрі, К. Льюїс), пізніше цінність отожднювали з предметною реальністю (С. Александер)⁴. Інтерес до вартісної проблематики у філософії особливо посилювався з другої половини XIX ст., у межах її самостійного розділу – аксіології (від гр. *axia* – цінність, *logos* – вчення, слово), який вивчає природу цінностей, їхні типи та взаємовідношення. Батько сучасної аксіології, німецький філософ Рудольф Герман Лотце (*Rudolf Hermann Lotze*) (1817–1881) стверджував, що джерело цінностей потрібно шукати не в дійсності, а в людській свідомості. Вчений був переконаний, що цінність, як явище, повинна бути об'єктивною, наділеною певними якостями, корисними для людини, при цьому вищими цінностями буття ставали, в дусі антропоцентричного підходу, людина і людство⁵.

У соціології, де аксіологічна проблематика є однією з найважливіших, акцент кладеться на регулятивному потенціалі цінностей, їхній нормативній функції. Приблизником нормативного характеру цінностей був, зокрема, фундатор класичної німецької філософії Іммануїл Кант (*Immanuel Kant*) (1724–1804), який у «Критиці практичного розуму» (*Kritik der praktischen Vernunft*) здійснив поділ на «світ цінностей» і «світ реальний»⁶.

Вагомий розвиток аксіологічна проблематика отримала у баденській школі неокантіанства, в котрій цінності уявлялись як певні абсолютні, необхідні й загальнозначущі для людини начала⁷. Цінність тут трактувалась, як функціонування норми і як чисте, нормативне утворення, яке «вмотивоване вищою духовною дійсністю» (Вільгельм Віндельбанд (*Wilhelm Windelband*)), бо лежить «понад усім буттям» (Генріх Рікерт (*Heinrich Rickert*))⁸. Баденська школа поставила центральний для соціології аксіологічний комплекс проблем, пов'язаний із трансформацією цінностей у норми.

Німецький дослідник Макс Вебер (*Max Weber*) (1864–1920) і засновник французької соціологічної школи Еміль Дюркгайм (*Émile Durkheim*) (1858–1917) стали одними із перших соціологів, які звернулися до ціннісно-вартісної проблематики. Вони зробили

---

⁴ Победа Н. А. Социология культуры. Одесса : Астропринт, 1997. С. 66–67.

⁵ Слющинський Б. В. Соціологія музичної культури. Маріуполь, 2002. С. 42.

⁶ Кант И. Критика практического разума. *Кант И. Сочинения*. М. : Мысль, 1965. С. 146.

⁷ Хобта С. В. Проблема ценности в социологии. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків : видав. центр Харківського націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. С. 81.

⁸ Гатальська С. М. Філософія культури. К. : Либідь, 2005. С. 106.

важливий внесок у розумінні суспільства, як ціннісно-нормативної системи, як джерела і вмістилища усіх цінностей, називаючи суспільство своєрідним «божеством», яке ззовні впливає на індивідів, роблячи з них розумних і моральних істот⁹. Адептом цієї ціннісно-регулятивної орієнтації став інший французький вчений, представник структуралістської культурології Клод Леві-Строс (чи Леві-Штраус) (*Claude Lévi-Strauss*) (1908–2009).

М. Вебер, якому належить ідея соціології, як емпіричної науки про культуру, її завданням вважав встановлення відповідності між реальністю та ідеальними типами, які він трактував, як втілення інтересів епохи, прояв домінуючих у той чи інший час цінностей¹⁰. Саме М. Вебер, з позицій етико-нормативної орієнтації, започаткував дослідження явищ мікрорівня – себто ціннісних орієнтацій особистості в системі соціальної дії, на відміну від аналізу макроутворень, які сприймаються, як колективні уявлення, вартості та традиції суспільства¹¹. На відміну від Г. Рікєрта, який розглядав цінності, як поза-історичні явища, М. Вебер трактував цінність, як настанову певної епохи, як притаманний означеній добі напрямок інтересу¹². Імпонує позиція М. Вебера, згідно якої цінності трактуються у тісному зв'язку з категорією інтересу, на основі якої з'являється поглиблена зацікавленість, яка може набувати статусу екзистенційної вартості.

Німецький філософ, засновник марксизму Карл Маркс (*Karl Marx*) (1818–1883) обґрунтував робітничу теорію цінності, яка спирається на працю робітника та затрачений час, необхідний для виготовлення цінності¹³. Цінності, норми та ідеали стали важливою складовою марксистсько-ленінської ідеології, в якій заперечувалось ідеалістичне уявлення про поза-історичну і над-соціальну природу цінностей, натомість, підкреслювалась їхня суспільно-практична сутність, історичність та пізнавальність, перевага класового підходу над індивідуальним, підпорядкування духовного начала матеріальному.

Отже, із зміною ідеології часу змінювалось й тлумачення сенсу та саме розуміння категорії цінності.

---

⁹ Черниш Н. Соціологія: курс лекцій. Львів : вид-во ЛБА, 1998. С. 222.

¹⁰ *Ibid.* С. 59.

¹¹ Черниш Н. Соціологія: курс лекцій. Львів : вид-во ЛБА, 1998. С. 222.

¹² Гатальська С. М. Філософія культури. К. : Либідь, 2005. С. 62.

¹³ Джонсон Г. Алан. Тлумачний словник з соціології / за наук. ред. В. Ісаїва, А. Хоронжого. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. С. 96.

2. Категорії аксіологічного характеру у гуманітарному знанні

Кожна епоха, та відповідна їй естетична домінанта, приносила своєрідне розуміння цінності. Особливо інтенсивно ця аксіологічна категорія актуалізувалась в ХІХ ст., у зв'язку із піднесенням національного самоусвідомлення та переосмисленням статусу особистості в добу Романтизму, з винятковою роллю «мистця-пророка», здатного проголошувати вищі цінності всьому людству. Для прикладу, відомий німецький філософ і поет Фрідріх Ніцше (*Friedrich Nietzsche*) (1844–1900) термін «цінність» застосовував, як ключове поняття у боротьбі з традицією та визначив «нові й вищі цінності»: могутність, життя і любов людини до земного існування¹⁴. На підставі цієї ціннісної платформи мислитель розвинув концепцію надлюдини, з її нестримною жагою до панування.

Інший відомий німецький філософ та історик культури Вільгельм Дільтей (*Wilhelm Dilthey*) (1833–1911) оцінку особистістю життєвих явищ тісно пов'язував з її системою цінностей та поведінковими орієнтаціями. Він наголошував на їх вибірковому і суб'єктивному характері, залежно від вартісної характеристики певної ситуації чи явища. На думку вченого, «немає жодного розуміння без оцінкового відчуття, і тільки шляхом порівняння оцінка стає об'єктивною і загальнозначимою»¹⁵.

При вивченні феномену цінностей слід розглянути похідні категорії. Хоча цінності, ціннісні орієнтації, інтереси, потреби, запити, цілі, ідеали, переконання тощо є близькими поняттями, однак не тотожними. Вони присутні у соціальних структурах і відношеннях, у різноманітних сферах суспільного життя.

Сучасна українська дослідниця С. Хобта визначає цінності як певний спосіб бачення, вид збереження знань, методологію розгляду суспільства та індивіда в ньому¹⁶. В соціології розрізняють різні види цінностей – реальні та потенційні, безпосередні й опосередковані, абсолютні й відносні, соціально-політичні, моральні, естетичні, наукові, релігійні тощо. Залежно від адресата, цінності поділяються на загальнолюдські, національні, групові та особисті¹⁷.

У дефініції цінностей існують різні тлумачення, особливо щодо природи та механізмів їхньої інституціоналізації: декотрі вчені

---

¹⁴ Гатальська С. М. Філософія культури. К. : Либідь, 2005. С. 106.

¹⁵ Dilthey W. *Gesammelte Schriften*. Stuttgart, 1968. Br. V. S. 336.

¹⁶ Хобта С. В. Проблема цінності в соціології. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків : видав. центр Харківського націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. С. 81.

¹⁷ Социологический справочник / ред. В. И. Волович. К., 1990. С. 39.

сприймають їх, як трансцендентальні, акцентуючи на ідеальних і простих якостях, які не відносяться до емпіричного світу (Макс Шеллер (*Max Scheler*))¹⁸. Інші дослідники більше схилиються до визнання матеріальної природи цінностей, а їхні джерела вбачають у потребах та інтересах¹⁹. Переконані, що найбільш оптимальне розуміння полягає у взаємодоповненні обох підходів, при врахуванні різних властивостей природи вартостей.

Поняття ціннісної орієнтації особистості було обґрунтоване соціологами Уільямом Томасом (*William Thomas*) і Флоріаном Знанецьким (*Florian Znaniecki*) у праці 1918 року «Польський селянин у Європі та Америці» (*The Polish Peasant in Europe and America*), в якій це поняття розглядалось як соціальна установка, готовність до дії. Крім того, ці вчені вперше провели емпіричне дослідження ціннісних орієнтацій, застосовуючи метод аналізу документів. У соціології це поняття визначається, як сукупність усіх ціннісних уявлень та поглядів людини на світ, суспільство і на неї самої²⁰, як поділені між собою соціальні цінності, що регулюють соціальні поведінку і є продуктом соціалізації індивіда²¹. В психології ціннісні орієнтації тлумачаться, як сукупність ознак, які відображають внутрішню основу ставлень людини до різних цінностей матеріальної і духовної культури, надбаних людством²².

Слушною видається позиція французького вченого Жака Ле Гоффа (*Jacques Le Goff*) (1924–2014), який поняття ціннісної орієнтації корелював із поняттям ідеї, як рушійної сили, беручи до уваги бажання і устремління особистості, етику минулих спільнот, а зміни в ціннісних орієнтаціях пояснював сутнісними характеристиками будь-якої періодизації історії²³. Природно, що ціннісні орієнтації формуються в процесі соціалізації особистості. На цей процес впливають освіта, виховання, соціальне становище, вік, стать, місце проживання, сімейний стан, матеріальний прибуток, індивідуальні риси, нахили, здібності тощо.

---

¹⁸ Бакиров В. С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. Харьков: Вища школа, 1988. С. 20.

¹⁹ Тугаринов В. П. О ценностях жизни и культуры. *Тугаринов В. П. Избранные философские труды*. Л., 1960. С. 261.

²⁰ Социологический справочник / ред. В. И. Волович. К., 1990. С. 368.

²¹ Соціологія: Підручник / за заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. Харків, Київ, 1998. С. 275.

²² Психологічна енциклопедія: Серія «Енциклопедія ерудита» / автор-упор. О. М. Степанов. К. : Академвидав, 2006. С. 235.

²³ Гатальська С. М. Філософія культури. К. : Либідь, 2005. С. 67.

Ціннісні орієнтації, пов'язані з культурною орієнтацією, належать до основних характерних рис особистості, поряд із самосвідомістю, соціальними відносинами тощо. Норми є похідною категорією від цінностей, вони пов'язані, насамперед, із соціальною орієнтацією суспільства.

При дефініції цінностей акцентуються, переважно, її соціальні властивості, бачення в руслі категорій морально-естетичного характеру. Цінність тлумачиться, як визначальний елемент культури, її ядро, своєрідний соціальний механізм, який відтворює, зберігає, захищає, розвиває і передає все цінне та корисне, що є в суспільстві²⁴. Імпонує визначення цінності дослідницею Н. Победою як системи координат, що спрямовує діяльність в її цілісному вигляді, при цьому ціннісні орієнтації тлумачаться, як характеристики прагнень і засобів досягнення глобальних цілей²⁵.

Для порівняння, у філософії цінність розглядається, як соціально-філософська категорія, яка відображає момент практичної взаємодії людини з навколишнім середовищем та іншими людьми²⁶. В естетиці ж цінність визначається, як особлива естетична категорія, що існує поряд із цінностями утилітарними, моральними і т. д. Специфіка естетичних цінностей відзначається особливим характером естетичного відношення людини до дійсності, орієнтованим на пізнання і оцінку реальних об'єктів²⁷.

Імпонує позиція української науковиці С. Хобти, яка закликає визнати у сучасному суспільстві релятивність ціннісної системи, тому легітиматії підлягають суб'єктивні ціннісні системи та поведінкові стратегії²⁸. З цією думкою кореспондує твердження іншої відомої української вченої Н. Черниш, яка переконана, що кожна епоха має власну систему цінностей, яка, як сукупність основних установок та інтересів конкретної епохи і конкретного суспільства, є історичною і відносною, що з'являється у визначений час, потім зникає чи видозмінюється, відповідно до розвитку суспільства²⁹.

---

²⁴ Соціологія: Підручник / за заг. ред. В. П. Андрущенка, М. І. Горлача. Харків, Київ, 1998. С. 454–455.

²⁵ Победа Н. А. Социология культуры. Одесса : Астропринт, 1997. С. 71.

²⁶ Філософський словник / ред. В. Шинкарук. К. ; гол. ред. УРЕ, 1986. 800 с. С. 756.

²⁷ Эстетика: Словарь / под общ. ред. А. А. Беляева и др. М. : Политиздат, 1989. С. 392.

²⁸ Хобта С. В. Проблема ценности в социологии. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків : видав. центр Харківського націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. С. 82.

²⁹ Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. Львів : вид-во ЛБА, 1998. С. 59.

Відомий американський соціолог польського походження Мілтон Рокіч (*Milton Rokeach*) (1918–1988), який класифікував цінності на термінальні (базові) й інструментальні, був переконаний, що вплив цінностей можна простежити в усіх соціальних феноменах, а їхнє джерело вбачав у культурі, суспільстві, соціальних інститутах тощо³⁰. Методика досліджень цінностей, розроблена М. Рокічем наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років, стала класичним прикладом для багатьох науковців. У ній термінально-інструментальний розподіл цінностей відповідає розподілу на цінності-цілі та цінності-засоби³¹. Згідно М. Рокіча, загальна кількість цінностей дорівнює тридцяти шести, серед яких вісімнадцять є термінальними (свобода, мудрість та ін.), а решта вісімнадцять – інструментальними (амбіційність, здібність тощо).

Єврейський вчений Шалом Шварц (*Schalom Schwartz*), взявши за основу методичний підхід М. Рокіча, класифікував цінності за типом мотиваційної мети відносно основних потреб людського існування та всезагальності щодо існування цінності у різноманітних культурах. Він визначив категорію цінності, як «словник соціально санкціонованих цілей, використаних для спонукання до дії, а також для вираження та пояснення вибраних рішень»³², наділяючи ціннісні виміри на культурному рівні проблемами регулювання соціальної активності. На його думку, кількість цінностей дорівнює числу п'ятдесят сім: тридцять з яких – термінальних і двадцять сім – інструментальних (до того ж, двадцять сім цінностей є ідентичними системі цінностей М. Рокіча)³³.

Сучасне гуманітарне знання у ракурсі постмодерністичного бачення суспільства акцентує увагу на динамічному, процесуальному характері культурних ціннісних змін, котрі відбуваються в суспільстві. Згідно соціосинергетичного підходу, суспільство – це система, котра розвивається самостійно, причому рушійною силою у цьому процесі виступає ціннісна трансформація. Відповідно, норми, цінності та інші елементи культури тлумачаться, як способи взаємодії між членами

---

³⁰ Rokeach M. *The Nature of Human Values*. New York : Free Press, 1973. P. 5.

³¹ Андреева О. В. Дослідження цінностей: методичні підходи М. Рокіча та Ш. Шварца. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків : видав. центр Харківського націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. С. 87.

³² Schwartz S.H. A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work. *Applied Psychologie: an international review*. Beverly Hills, 1999. № 48(1). P. 25.

³³ Андреева О. В. Дослідження цінностей: методичні підходи М. Рокіча та Ш. Шварца. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків : видав. центр Харківського націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. С. 89.

соціуму, а культура виступає результатом цієї взаємодії³⁴. Отже, цінності, як смислові комплекси, конституують будь-який феномен соціального та культурно-цивілізаційного вимірів. У цьому ракурсі можна зазначити, що у психології в кожному акті оцінювання, який включає елементи аналізу, синтезу і порівняння, виділяють чотири елементи: об'єкт оцінки, оцінну основу, процес порівняння об'єкту з оцінною основою та відображення в якій-небудь формі результату оцінювання³⁵.

Українська дослідниця К. Шамлян акт оцінювання корелює з системою еталонів особистості. На її думку, еталони, або оціночні основи – це те, від чого відштовхується індивід у своїх оцінках, це сукупність уявлень про предмети та явища того середовища, до якого належить об'єкт оцінки³⁶. Справді, саме на базі ціннісної еталонної основи виникають свідомо чи підсвідомо зорієнтовані життєві пріоритети особистості, її засадничі духовні начала, в тому числі, й мистецькі уподобання.

Метр світової соціологічної думки, американський культуролог Пітірім Сорокін (*Pitirim Sorokin*) (1889–1968) стверджував, що будь-який аналіз соціального життя ґрунтується на приматі культурних цінностей. Найвищим рівнем соціальної реальності він вважав соціокультурну суперсистему, зміни всередині якої супроводжуються радикальною трансформацією соціальних інститутів, норм і цінностей. Учений обґрунтував також модель соціокультурної динаміки, центральною категорією якої виступає саме цінність³⁷. Л. Сокурянська слушно акцентувала, що П. Сорокін вперше в науково-дослідницькій думці так переконливо і повно розкрив методологічну значимість ціннісної теорії: дослідник вважав, що будь-яке суспільство можна описати і зрозуміти лише крізь призму притаманної для нього системи «значень, норм, цінностей», всього того, що становить сутність його

---

³⁴ Сокурянская Л. Г. Понятие «социокультурное»: ретроспективный и актуальный анализ социологических интерпретаций. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків: видав. центр Харківського націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. С. 76.

³⁵ Батурич Н. А. Проблема оценивания и оценки в общей психологии. *Вопросы психологии*. М., 1989. Вып. 2. С. 81–89.

³⁶ Шамлян К. Здоровий глузд і оцінка. *Людський інтелект: Філософсько-методологічні дослідження: Філософські пошуки*. Львів: Cogito-Ахіл-Центр Європи, 1998. Вип. I (V–VI). С. 160–164. С. 162.

³⁷ Сорокін П. Социальная и культурная динамика. Исследование изменений в больших системах искусства, этики, права и обществ / пер. а англ. В. В. Сапова. С.-Пб.: Изд-во Русского Христианского Гуманитарного Института, 2000. 1054 с.

ціннісно-культурної шкали³⁸. Пропоноване розуміння виділяється особливо важливим у контексті аналізованого соціокультурного дискурсу.

Загалом, цінності виступають узагальненням емпіричного досвіду людства і мають свою градацію і типологію: соціологи виділяють такі цінності, як смисложиттєві (уявлення про ціль і сенс життя), вітальні (цінності життя, здоров'я, особистої безпеки та ін.), суспільного визнання і покликання (служіння громаді і людям), міжособистісного спілкування (безкорисливість), демократичні (свобода совісті, слова, переконань і вірування), партикулярні (прив'язаність до Батьківщини, сім'ї, віра в Бога, прагнення до Абсолюту) та ін.³⁹.

3. Соціокультурний вимір ціннісної проблематики

Соціокультурні цінності виступають маркерами розвитку того чи іншого суспільства. Культура, яка пов'язана зі всіма категоріями буття, сублімує соціальний досвід та пошук життєвих засадничих сенсів. Проблема культурної, художньої цінності є однією з найменш опрацьованих в соціологічній, філософській, естетичній та мистецтвознавчій літературах. Певною мірою це можна пояснити відсутністю універсального підходу у структурі сучасних гуманітарних знань, яка ще не досягла бажаного рівня інтердисциплінарних узагальнень теоретичних постулатів.

Відомий американський вчений Алан Джонсон (*Allan G. Johnson*) (1946–2017) дефініював культурну цінність, як розподілену ідею щодо того, яким чином класифікуються явища за умов відносної соціальної бажаності чи вартості, наголосивши при цьому, що вони є важливою частиною будь-якої соціальної системи⁴⁰. Дослідник солідаризується зі своїм старшим співвітчизником, американським соціологом і засновником соціальної антропології Талькотом Парсонсом (*Talcott Parsons*) (1902–1979), який вважав, що саме норми, цінності та інші характеристики культури є інтегральним началом суспільства. Трактуючи цінність, як нормативний стандарт, він довів, що соціальна система не може існувати без консенсусу стосовно цінностей і норм, що їх підтримують (!). Згідно з його вченням, культура – це певним чином організована система цінностей, яка відповідає потребам

---

³⁸ Сокурянская Л. Г. Понятие «социокультурное»: ретроспективный и актуальный анализ социологических интерпретаций. *Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків: видав. центр Харківського націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. С. 79–80.

³⁹ Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. Львів: вид-во ЛБА, 1998. С. 217.

⁴⁰ Джонсон Г. Алан. Тлумачний словник з соціології / за наук. ред. В. Ісаїва, А. Хоронжого. Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. С. 148.

соціального організму⁴¹. Визначення культури крізь призму ціннісних координат Т. Парсонса видається найбільш оптимальним та влучним.

Норми, як своєрідні «правила культури», також підтримують культурні цінності. У соціології культури цінності належать до її основних складових елементів, будучи стрижнем і ядром культури. У цьому контексті культура визначається, як певна система важливих для людини смислових комплексів – цінностей, які здатні виступати регулятивними принципами індивідуальної та групової поведінки⁴².

Сучасне соціогуманітарне знання містить безліч визначень поняття «культура». Переважно, вона розглядається у соціальному контексті, як результат соціальної взаємодії, котрий виражається, насамперед, у ціннісно-нормативній системі певного середовища, чи соціальної групи.

Іноколи поняття «культура» і «цінності» ототожнюються (П. Рікером, Т. Еліотом, М. Хайдеггером та ін.). Один з найвизначніших представників американської соціологічної думки Нейл Смельзер (*Neil Smelser*) (1930–2017), який у праці «Теорія культури» детально проаналізував існуючі дефініції поняття культури, підкреслив, що класична (соціальна) теорія і соціальна антропологія тлумачать культуру, насамперед, як систему цінностей, відношень, норм і переконань⁴³. У цьому розумінні культура виступає підвалиною соціалізації, оскільки саме в результаті засвоєння цінностей, норм, еталонів, правил та ідеалів того чи іншого суспільного середовища відбувається формування особистості. Відомий американський соціолог Рональд Інглехарт (*Ronald Inglehart*) (1934–2021) запропонував визначення культури, як суб'єктивного аспекту суспільних інститутів, як цінності, переконань і вірувань людини⁴⁴.

Дослідженням соціокультурних ціннісних вимірів займалися багато зарубіжних дослідників: Герт Хофстеде (*Geert Hofstede*) (1928–2020), Едвард Шилз (*Edward Shils*) (1911–1995), Фонс (Альфонс) Тромпенаарс (*Fons Trompenaars*) (*1953), Ф. Клакхон (*Fl. Kluckhohn*), Ф. Стродтбек (*F. Strodbeck*) та ін. Зокрема, Ф. Клакхон розробив крос-культурний підхід досліджень цінностей.

Польська музикознавчиня Зоф'я Лісса (*Zofia Lissa*) (1908–1980) поняття цінності визначила, як цілісну систему об'єктивних і

---

⁴¹ Джонсон Г. Алан. Тлумачний словник з соціології / за наук. ред. В. Ісаїва, А. Хоронжого. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. С. 148.

⁴² Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. Львів : вид-во ЛБА, 1998. С. 216.

⁴³ Контексты современности: актуальные проблемы общества и культуры в западной социальной теории: Хрестоматия. Казань: Форт Диалог, 1995. С. 66.

⁴⁴ Inglehart R. *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press. P. 8.

суб'єктивних співвідношень та пов'язує його з традицією. За З. Ліссою, традиція – це культурна цінність, основа історичної спадкоємності тої чи іншої музичної культури⁴⁵. Її співвітчизник, польський філософ Роман Ингарден (*Roman Ingarden*) (1893–1970) в межах феноменологічної системи обґрунтував об'єктивний характер художньої цінності й вказав на інтерпретацію музики, як самостійного, незалежного від соціального і психологічного досвіду буття: «В музиці, – стверджував Р. Ингарден, – іманентно містяться визначені норми, традиції, коди, нарешті, найбільш загальні ідеї, створені людиною, розуміння яких є необхідною умовою сприйняття музики»⁴⁶.

У науці зустрічаються визначення цінностей, як моральних та естетичних координат, які виплекала загальнолюдська культура⁴⁷. Можна погодитись з антропологом Уордом Гуденау, котрий вважав, що цінності складають основу моральних принципів людини (приміром, у християнській моралі – це Декалог (десять Божих заповідей)). Він акцентував на тому, що різні культури можуть надавати перевагу розбіжним цінностям, оскільки кожний суспільний устрій встановлює, що для нього становить цінність, а що нею не є⁴⁸.

Можна сформулювати цінність і як певну культурну ідею, яка визначає те, що є найбільш цінним та вартісним у певній соціальній системі, або як здатність задовольнити наявні потреби. Український вчений Богдан Слющинський у ракурсі соціології музичної культури поняття цінності інтерпретує, як своєрідний соціальний механізм, який виявляє, систематизує, впорядковує, відтворює, зберігає, захищає, розвиває та передає все корисне у суспільстві⁴⁹. Науковець підкреслює, що музична культура функціонує саме через розвиток і засвоєння цінностей і норм, які включаються в соціальне життя людини і стають елементами її соціального буття. Їхній розподіл здійснюється через заклади культури, ЗМІ, через системи виховання, освіти тощо. Тільки тоді, коли ці культурні ціннісні орієнтири беруть участь у формуванні духовного світу особистості, визначаючи її потреби та інтереси, які стають основою конкретно-історичного суспільства⁵⁰. У коло партикулярних цінностей, звідси, потрапляють і вартості мистецькі, на що опосередковано вказували багато філософів ще з давніх часів (зокрема, звідси бере витоки категорія катарсису Аристотеля, виховна функція музики Платона та ін.).

---

⁴⁵ Фарбштейн А. А. Музыка и эстетика. Л.: Музыка, 1976. С. 62.

⁴⁶ Ibid. С. 73.

⁴⁷ Черниш Н. Соціологія: курс лекцій. Львів: вид-во ЛБА, 1998. С. 361.

⁴⁸ Ibid. С. 216.

⁴⁹ Слющинський Б. В. Соціологія музичної культури. Маріуполь, 2002. С. 42.

⁵⁰ Ibid. С. 227.

ВИСНОВКИ

Мистецтво безпосередньо пов'язане з соціальним середовищем, регулюється ним і координується в напрямках свого розвитку. Соціальні цінності впливають на всі рівні існування музики в певному середовищі, на форми її буття, слухацьке сприйняття, виконавську манеру, композиторську творчість тощо. Пропонується більш конкретизоване визначення сукупності очікувань, потреб, вимог, ціннісних установок соціального середовища, як «соціального запиту», який координується з цінностями суспільного визнання й визначається партикулярними цінностями.

Формування мотивів, установок на певні види мистецьких уподобань відбувається поступово. Вивчення впливу ціннісних орієнтацій на формування мистецьких запитів особистості дозволяє визначити міру їх входження у цілісну систему способу життя, а також сформулювати апарат соціокультурного дискурсу.

Спираючись на вище зазначені концепції, акцентується важливість мистецько-культурних запитів особистості в проєкції на актуальну для тої чи іншої доби соціокультурну ситуацію. У цьому ракурсі варто відштовхнутись від нормативного характеру цінностей (за І. Кантом), розглядати цю категорію у тісному зв'язку з традиціями, як захисне ядро культури (В. Андрущенко, М. Горлач, З. Лісса), інтегральну ланку суспільного організму (Т. Парсонс), беручи до уваги релятивну природу вартостей (Н. Черниш), їх змінний динамічний характер, а звідси можливість для корегування і подальшої трансформації ціннісної основи, яка набуває еталонного статусу (К. Шамлян).

АНОТАЦІЯ

Проблема ціннісних орієнтацій особистості вважається однією із ключових в різних галузях наукового пізнання. Дослідницький інтерес до неї особливо посилюється останнім часом, позначеним переоцінкою вартостей. Зміна норм та стереотипів суспільства гостро актуалізувала потребу вивчення структури та ієрархії як вітальних, так і духовних цінностей людини початку ХХІ ст. Дискурсивне поле актуального соціокультурного простору демонструє поліфонічність аксіологічних параметрів. Це корелюється як з глобалізаційними та цивілізаційними зрушеннями, так і з багатовекторністю світоглядних парадигм. Під впливом інтеграції в світовий соціокультурний простір з'являються нові оціночні судження, які стрімко трансформуються. Категорії ціннісно-вартісного виміру є своєрідним маркером того чи іншого соціокультурного середовища, вони віддзеркалюють екзистенційні, патернальні та культуротворчі сенси.

Література

1. Андреева О. В. Дослідження цінностей: методичні підходи М. Рокіча та Ш. Шварца. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків : видав. центр Харківського націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. С. 87–90.
2. Бакиров В. С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. Харьков : Вища школа, 1988. С. 20.
3. Гатальська С. М. Філософія культури. К. : Либідь, 2005 328 с.
4. Джонсон Г. Алан. Тлумачний словник з соціології / за наук. ред. В. Ісаїва, А. Хоронжого. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 480 с.
5. Эстетика: Словарь / под общ. ред. А. А. Беляева и др. М. : Политиздат, 1989. 447 с.
6. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. М. : Политиздат, 1986. 223 с.
7. Кант И. Критика практического разума. *Кант И. Сочинения*. М. : Мысль, 1965. С. 146.
8. Контексты современности: актуальные проблемы общества и культуры в западной социальной теории: Хрестоматия. Казань : Форт Диалог, 1995. 122 с.
9. Победа Н. А. Социология культуры. Одесса : Астропринт, 1997. 224 с.
10. Психологічна енциклопедія: Серія «Енциклопедія ерудита» / Автор-упор. О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
11. Слющинський Б. В. Соціологія музичної культури. Маріуполь, 2002. 236 с.
12. Сокурская Л. Г. Понятие «социокультурное»: ретроспективный и актуальный анализ социологических интерпретаций. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків : видав. центр Харківського націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. С. 75–80.
13. Сорокин П. Социальная и культурная динамика. Исследование изменений в больших системах искусства, этики, права и обществ / пер. а англ. В. В. Сапова. С.-Пб. : Изд-во Русского Христианского Гуманитарного Института, 2000. 1054 с.
14. Социологический справочник / ред. В. И. Волович. К., 1990. 382 с.
15. Соціологія: Підручник / За заг. ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. Харків-Київ, 1998. 624 с.
16. Тугаринов В. П. О ценностях жизни и культуры. *Тугаринов В. П. Избранные философские труды*. Л., 1960. С. 261.
17. Фарбштейн А. А. Музыка и эстетика. Л. : Музыка, 1976. 208 с.

18. Філософський словник / ред. В. Шинкарук. К. : Гол. ред. УРЕ, 1986. 800 с.
19. Хобта С. В. Проблема ценности в социологии. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків : видав. Центр Харківського націон. ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2002. С. 82.
20. Черниш Н. Соціологія: Курс лекцій. Львів : вид-во ЛБА, 1998. 362 с.
21. Шамлян К. Здоровий глузд і оцінка. *Людський інтелект: Філософсько-методологічні дослідження: Філософські пошуки*. Львів : Cogito-Ахіл-Центр Європи, 1998. Вип. I (V–VI). С. 160–164.
22. Dilthey W. *Gesammelte Schriften*. Stuttgart, 1968. Br. V. S. 336.
23. Inglehart R. *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press. P. 8.
24. Rokeach M. *The Nature of Human Values*. New York : Free Press, 1973. P. 5.
25. Schwartz S.H. A Theory of Cultural Values and Some Implications for Work. *Applied Psychology: an international review*. Beverly Hills, 1999. № 48 (1). P. 23–47.

Information about the authors:

Lastovetska-Solanska Zoryana Mykolaivna,

Candidate of Art Sciences,

Associate Professor at the Department of History of Music

Mykola Lysenko Lviv National Academy of Music

5, O. Nyzhankivsky str., Lviv, 79000, Ukraine

Solansky Stepan Stepanovych,

Candidate of Art Sciences,

Associate Professor at the Department of General and Specialized Piano

and the Department of Special Piano

Mykola Lysenko Lviv National Academy of Music

5, O. Nyzhankivsky str., Lviv, 79000, Ukraine